

Уривок з книги аналітичних роздумів відомого українського письменника Євгена Гуцала "Ментальність орди" про корені російської експансіоністської політики, погляди в минуле і сучасне.

I

Шаміль переслідував російські війська, які поверталися в Аргун, і це переслідування супроводжувалося таким кривавим боєм, якого, мабуть, у Великій Чечні й не пам'ятали. Сам Шаміль стріляв із рушниці й кидався на шаблі попереду мюридів. Драгуни 44-го драгунського Нижньогородського його імператорського Височества Государя Наслідника Цесаревича полку в цей день не брали участі в ділі, але їхній присутності загін зобов'язаний був тим, що Шаміль не ризикнув спустити з Чорних гір свою артилерію і підвести її на картечний постріл. Простоявши два дні на Аргуні, Барятинський замислив новий похід на Мезинські хутори, які заважали вільному зв'язку між Аргуном і Джалкою. Але місцевість, де вони лежали, являла такий лабіринт усіяятих хашів, що доступитись до них без величезних втрат здавалося неможливим. Єдина дорога лежала через вузький ручай Мизіахо, який протікав у навислих берегах, і щоб через нього перейти, слід було заплатити за це сотнями людських життів.

Барон Меллер, котрий цього дня командував колоною, зупинився в роздумах. Раптом проти російського лівого флангу появилася чеченська кавалерія; значка при ній не було, - це були місцеві жителі, і Меллер зметикував умить, що коли б цю кавалерію відрізати від лісу, чи взагалі поставити її в небезпечне становище, то хуторяни кинуться їй на виручку. Розрахунок був точний. Щойно третій дивізіон драгунів і дві лінійні сотні, під командуванням Еттингера, що духу помчали напереріз чеченській кінноті, як зусібіч збіглися на допомогу до неї й хуторяни. Рушниці, які стерегли міст, зникли. Скориставшись цим, піхота російська швидко переправилась через ручай, і знамениті Мезинські хутори припинили своє існування...

...Через кілька днів, 18 січня, пустилися в третій набіг, цього разу вже в протилежний бік, у верхів'я Гойти, щоб убезпечити російський тил від населення Малої Чечні, яке гніздилося там...

...один з чеченців, на ім'я Мурдалі, був захоплений козаками в той час, коли виводив із аула свою стару матір. Козаки порубали стару, а сам Мурдалі з трьома чеченцями встиг заховатися в мечеті...

...і справді, як тільки російські війська опинилися в непролазних хашах, - зусібіч хлинули на них густі натовпи ворогів. Вони охопили колону залізним ланцем, і бій, який точився три з половиною години, став ущухати лише тоді, коли війська вийшли нарешті до Маіортуна... Вбитих було так багато, що ними переповнилися всі повозки, навіть вільні артилерійські лафети, і більше класти було ніде...

...від Шалінської галявини з 1 лютого перейшли до вирубки лісу обабіч Аргуна, а потім по Джалці...

...вирубали, нарешті, ліси й на Джалці...

Розказане - лише мізерна дещиця з подій року 1852-го, коли Чечню підкорювали не тільки вогнем і мечем, а й... сокирою. Сокира, як бачимо, рухала Росію Петра I до цивілізації, коли монарх рубав вікно в Європу, й сокира не тільки схиляла до філософських розмислів героя Ф. Достоевського славнозвісного Раскольникова, який сокирою зарубав стару жінку, не тільки правила за найпереконливіший інструмент у революційній правосвідомості (знамените «к топору зовите Русь»), а й заклала колись на Кавказі основи нинішньої Російської Федерації. Пам'ятаєте «Рубку леса» у Л. Толстого? Вирубали ліс, щоб позбавити гірські народи їхнього природного середовища, аби позбавити їх можливості захищатися від тих, хто зі зброєю вторгся на їхні вільні землі закладати основи нинішнього так званого федеративного простору.

А війну ж бо в Чечні генерал Ермолов розпочав у 1818 році, заклавши в низинах річки Сунжі фортецю Грозную, яку вже в 1995 році генерал Грачов на чолі російського війська штурмував, уклавши себе і своє військо вічною ганьбою і вічним прокляттям.

Важко й уявити всю ту «рубку леса», починаючи з 1818 року, й тільки в Чечні. А по всьому Кавказу! Скільки було спалено мирних і немирних аулів, скільки знищено людських життів - і це, звичайно, «во славу русского оружия», «во имя величия России». І яке оте «величие» - бачимо й сьогодні, бо завжди воно було однаковіське.

Аж у 1859 році Чечню підкорено. Переслідуваний Шаміль тікає у свою нову резиденцію - Веден. Росіяни 17 березня приступили до бомбардування укріпленого району й 1-го квітня взяли штурмом. Шаміль, гнаний переслідувачами, тікає в долину Андійського Койсу, опиняється разом із 400 фанатичними своїми прихильниками в Гунібі. 25 серпня Гуніб уже в руках росіян, і сам Шаміль з рештками воїнів здався князю Барятинському.

Про деякі інші народи російськими історіографами складено байки, що вони «добровільно» ввійшли до складу Росії, але про «добру волю» Чечні такої байки не складено - та й ніколи не буде складено: Чечня боролася, бореться й боротиметься за свою волю й незалежність.

II

Черкеси завжди відзначалися непереборним потягом до волі й незалежності, вони витримували найсуворіші природні умови в горах у спекотне літо чи в лютий мороз, вони добре володіли зброєю, і, часто вбого зодягнені, вони були таки хвацько озброєні; полишаючи свою сім'ю-родину, пускалися в набіг, як на свято, бо їх кликав неупокорений дух наїзництва, і в найрізноманітніших бойових звичаях вони виражали як свій національний характер, так і утверджували розумові здібності. Зберігалися традиції родової помсти, ніхто не боявся смерті, загиблий на полі бою вважався за святого, шанувалися могили предків, про відважних героїв склалися легенди й передавалися від покоління до покоління. Уся земля - у віковичних могилах, увінчаних столітніми ясенами, дубами чи кленами. Войовничі аули, войовнича земля, войовничий народ, у якого в буйній крові - оголошувати священну війну газзават своїм ворогам.

О. Пушкін: «Смирись, Кавказ: идет Ермолов!»

В. Потто в книзі «Кавказская война в очерках, эпизодах, легендах й биографиях», С.-Петербург, 1886, том 2-й, зокрема, так пише про «ермоловское время»: «Русское казачество, приведенное историческим предопределением на берега Кубани, встретило

здесь в черкесах необыкновенных противников, и границы двух земель скоро стали ареною, которая вся от края до края залилась кровью, усеялась костями»

Отже, як укотре бачимо, з тією самою сомнамбулічною зацикленістю говориться про «историческое предопределение», про так званий «Божий промысел», на які не так покладається відповідальність за кривавий розбій, як робиться спроба, напустивши містичного туману, пояснити те, що навряд чи можна в такий спосіб пояснити, як водночас робиться спроба не пояснювати це, виходячи з природи ментальності, з національної вдачі, з особливостей психічного складу російського етносу. І чомусь (а це в російських істориків та філософів постійно) такого стибу «историческое предопределение» та «Божий промысел» незаперечно визнаються за російським народом - і чомусь начисто віднімаються в інших народів, які начебто й не під Богом ходять, а коли й ходять - то під бусурманським ідолом, а яке бусурманський ідол може своїм поганам вділити «историческое предопределение», тут і мови ніякої бути не може, не те що принагідних порівнянь...

А Кабарда? Здавалося б, уже давно підлягла Росії, та однаково хмільний дух вольності не згасав, бунтували й чинили опір, тому-то й Кабарду час від часу слід було вкоськувати силою зброї - ходили походами Медем, Якобі, Потьомкін, Глазенап, Булгаков: уярмлення за уярмленням, пораблення за порабленням, і, звичайно ж, у цій кривавій вакханалії - «историческое предопределение» і «Божий промысел», з якими марно намагалися боротися невірні бусурмани. (В. Потто говорить, що інгуші, осетини, чеченці відправляли своїх дітей у Кабарду вчитися манер та етикету, бо благородний тип кабардинця відзначався вишуканістю манер, мистецтвом носити зброю, своєрідним умінням триматися на людях, його військові здібності були просто блискучі, а хоробрість переходила будь-які межі, і поміж найзнатніших молодих людей, що вдавалися до грабунків та розбоїв, найбільше привертав увагу той, хто найбільше завдавав шкоди росіянам, оселених на так званий Кавказькій лінії).

Отже, зіткнувся світ мусульманський зі світом християнським - і саме з тим його різновидом «калужского теста», «жидкостью растекающейся», підтриманою регулярними військами та забезпеченою ідеєю «русского дела», «русского вопроса», себто ідеєю месіянства, боговиборності народу (а по суті стихійного народного фашизму, що потребує етноциду в будь-якій, здавалося б, взаємовиключній епоху, але вони не взаємовиключні, бо ж насправді складають одну епоху), - і спробуй тут поборотися, вільний кабардинцю, з очумілим зайдою, який прийшов на твою землю і вбарложився у твою історію, прагнучи саме тут знайти свою «землю-матір» і свою «історію-матір», бо, бачте, на своїй землі він чомусь почувається скривдженим історією та обійденим долею!.. А чи не такий був «Божий промысел» та «историческое предопределение»?! Які прирекли тебе на твою землю й на твою історію...

За набіги, за опір колонізації, за боротьбу з «Божим промыслом» у російському розумінні на кабардинців чекала страшна кара від імені - слід, очевидно, так думати - «исторического предопределения». Скажімо, як було знищено Трамов аул? Вночі війська оточили аул і наказали жителям вибиратися, потім аул запалено з чотирьох боків, майно пограбовано, табуни, стада й отари взято на потреби жителів Кавказької лінії. Ермолов писав до кабардинців: «Трамов аул - это гнездо разбоев и вечной чумы. На этот раз ограничиваюсь этим; на будущее же время не дам никакой пощады уличенным разбойникам: деревни их будут истреблены, имущество взято, жены и дети вырезаны».

Чи сама собою не напрашується аналогія з сьогоднішньою Чечнею? Коли весь народ,

який вперто бореться за свою незалежність, чомусь Кремлем уперто називається бандформуваннями (як бачимо, колись Єрмолов назвав їх «уличними разбойниками», що, власне, одне й те саме, трішки змінилася камуфляжна лексика, а за мундиром камуфляжної лексики, як писав одописець Державін: «О Росс! - О род великодушный! О твердокаменная грудь!») І ми таки справді навіч бачимо цю «твердокаменную грудь», і яка саме велика душа в тих грудях - і колись бачили, й тепер бачимо в Чечні).

Фатальними для Кабарди були 1821-22 роки (раніше не зовсім доходили руки, вкрай обтяжені боротьбою з Чечнею і Дагестаном). Єрмолов, який теж мислив окраїнами та лініями, як і всі російські патріоти, переносить лінію з Малки й Терека на саму кабардинську землю, будуючи тут укріплення та фортеці. (Як бачимо, носили й переносили лінії-кордони та все далі від білокам'яної, а тепер переносити лінії-кордони назад ближче до білокам'яної «конституційний простір» не дозволяє, - чи не дивний цей «конституційний простір»? та ще «територіальна цілісність Федерації» не дозволяє, - чи ж не дивної сатанинської природи ця «територіальна цілісність Федерації»? сатанинської природи «цілісністю», а вже коли таджики Афганістану й таджики Таджикистану, колись розмежовані Росією, тепер прагнуть національного возз'єднання, і, здавалося б, у зв'язку з цією насущною історичною необхідністю треба б нести «лінію» назад, то Росія починає там, на річці П'яндж, захищати кордони СНД, тобто, вважайте, й кордони України в складі СНД, хоч чомусь Україна там свої кордони в складі СНД захищати не хоче: Росія («О твердокаменная грудь!») стоїть за всіх, хоч оці всі й не просять.

Прагнучи повного приборкання, Єрмолов уводить до Кабарди війська, які повинні пересуватися з місця на місце, чинячи постійні напади на горців і тримаючи їх у постійному страху. Ось за непокірний норов генерал Сталь вирішив покарати абазинські аули на Кумі, для початку приречено найнаселеніші сусідні аули: Махуків, Хохандуків, Бибердів. Підім'явши передові пости кабардинців, російське військо ввірвалося в аули. В. Потто: «Все, что захвачено вне домов, было порублено, все, что успело бежать и скрыться в домах, было забрано в плен. Добычею казаков было до тысячи голов лошадей и рогатого скота и 149 человек пленных». «Аулы были таким образом окружены, но оказались почти пустыми... и только в двух аулах... стремительно налетевшая конница застала и истребила до 30 человек и 12 захватила в плен». «Отряд пошел дальше к горам, предавая огню и опустошению лежавшие по пути аулы». «...в течение семи дней, при непрерывной перестрелке, пять больших аулов, не считая отдельных хуторов, кошей и кутанов были истреблены до основания. Между ними аул владельцев Касаевых защищался так упорно, что раздраженные солдаты Кабардинского полка перекололи в нем всех, не успевших скрыться, и мужчин и женщин». «В это время в Кабарде появились грозные прокламации Ермолова, требовавшие покорности, но обещавшие пощаду всем, кто добровольно выйдет из гор и поселится на равнине». «...чтобы положить предел кабардинской дерзости, Кацырев вынужден был сделать еще две экспедиции. 25 марта он вошел в Чеченское ущелье и истребил аулы Тамбиева, а 2 апреля двинулся на речку Нальчик, и занял аулы Шаупцова и Кондорова». «Аул владельца Каспулата Канчукова... был занят и истреблен после недолгой, но горячей перестрелки». «...еще несколько солдат было ранено, но остальные ворвались и истребили всех без пощады. 18 трупов, вытасненных из сакли, были так обезображены, что бывшие в отряде мирные кабардинцы не могли узнать ни одного из них». «...в ущелье Черека сожжено несколько селений; в Нальчике отбит

табун лошадей и отара овец в 4 т. голов; в Чечне истреблен сильный аул». «За Терекон войска разделились на две части: одна тотчас же приступила к постройке ряда укреплений, образовавших новую Кабардинскую линию».

Ви помітили, звичайно, як російські війська все далі та далі від білокам'яної несуть лінію за лінією, в глибину Кавказу, підкорюючи вільні народи, які з незрозумілої для колонізаторів причини осмілюються боронити свою землю і незалежність. Ото ніяк не хочуть всунути голову в ярмо, а якщо не хочуть - нещадно відрубати непокірну голову (Державін: «О Росс! О род великодушный»). Параноїдальна агресивність, параноїдальна ескалація насильства, й водночас Ермолов розсилає по всій Кабарді прокламації, запрошуючи довіритись добрим намірам Росії, а кабардинські вожаки, які зостануться в горах і не підкоряться, оголошувалися зрадниками і ворогами Російської держави.

В. Потто: «...вставал весь воинственный народ, чтобы отстоять свою полудикую вековую независимость и чтобы отомстить за погранные, как им должно было казаться, права, за поруганные святыни и самобытные обычаи». «Из жителей неспаслось почти ни одного: 300 человек были вырезаны, 566 душ захвачены в плен». «...пленные, во избежание расходов казны, по приказанию Вельяминова раздавались на содержание линейных казачьих станиц. Мера эта, приводившая казаков к излишним издержкам, крайне им не нравилась и имела печальные последствия: чтобы отделаться от эти храсходов, казаки совсем перестали брать пленных и не щадили ни детей, ни женщин». «...казаки зажгли аул и переправились обратно на правый берег Сагауша». «Он только сжег аулы и, вместе с Кацыревым, - отошел от Течени». «Из Дударуковских аулов, не надеясь отстоять их, горцы бросились на правую сторону реки... Хоперцы встретили их из лесу, но не могли выйти из оврагов, и потому заняли единственный перевал, по которому бегущие могли перебраться за гору. Таким образом все, что нашло первоначальное спасение в оврагах, теперь было в западне. Дадымов и Степановский заняли между тем аулы, и скоро в них бурно уже шумели иходили волны пламени. Пока одни казаки растаскивали покинутое имущество, другие раскинулись цепью по берегу реки, чтобы не пропустить беглецов назад, третьи скакали в погоню за угнанными стадами, настигали и возвращали их на сборное место. Подоспевшие ширванцы двинуты были в овраги. С мужеством отчаяния черкесы защищали свои семьи, но это повело только к их гибели. Ширванцы ударили в штыки, и началось поголовное истребление. Гибель людей, отчаяние жен и детей, отторгнутых от своих защитников, представляло ужасное зрелище. Двести трупов разбросаны были по оврагам и лесным тропинкам; 370 пленных, согнанных в кучу, стояли под конвоем, оглашая воздух воплями. В числе убитых лежали тела: каратаевского старшины Кубиева и молодого сына известного кабардинского князя Магомета Атажухина. Оба владельца аулов, Клычев и князь Мамсир Дударуков, также пали в битве; княгиня, жена последнего, ранена шашкой и взята в плен...» «...по окончании боя... в полуверсте от горевших аулов... добыча оказалась огромною: лошадей пригнано было 600, рогатого скота более 1200 голов, овец свыше 10 тыс. Не миновали солдатских рук и те бараньи коши, которые были обойдены накануне». «Войска сожгли и разорили аулы и истребили уже сжатое, в снопах, просо». «От пленных Кацырев узнал, что верстах в 8 скрываются черкесские семейства и скот. Кавказский казачий полк... там уже ничего не застал, кроме 700 баранов и быков; но длинный обоз из арб, уходивший оттуда... был окружен, и все, что оказало сопротивление, погибло, а 39 душ отдались в плен». «Кацырев воспользовался этим временем для двух набегов на кабардинские коши и захватил в них более двух тысяч

баранов». «Кацырев, между тем, сделал отсюда новый набег на махашевцев, но нашел аулы пустыми и захватил только 24 человека пленных и до 700 штук рогатого скота». «...семьи их, вынужденные в глубокую ненастную осень скитаться без приюта по горам и лесам, гибли если не от русских пуль, то от болезней и голода». «Начался беспощадный приступ; казаки зажгли дома, и население гибло в пламени». «Добыча была вообще огромная. Казаки захватили до 4 тысяч голов скота и лошадей. В плен взято только 139 душ; все остальное население погибло или в бою, или в пламени. Линейцы собрали и похоронили 570 трупов; но по свидетельству самих кабардинцев, одних убитых между ними было более тысячи человек». «...одна 8-летняя девочка от испуга как бы помешалась и к утру умерла в страшных конвульсиях». «Вельяминов простоял весьма долго, посылая в разные стороны небольшие колонны для истребления горских посевов». «18 августа запылал знаменитый в горах богатством и красотой строений аул Аджитлямов, цель Вельяминовской экспедиции». «Вельяминов... 25 августа возвратился в Майкопский стан, оставив позади себя... на пути следования, длинный ряд сожженных аулов и вытоптанные, опустошенные поля».

І т. д. Цитати, звісна річ, не вичерпують кривавого матеріалу з тієї багаторічної кривавої різни, яку Росія впродовж років вела на Кавказі, бо такого матеріалу - криваве море: ось так - і не інакше - закладалася нинішня «територіяльна цілісність Федерації» під її нинішній «конституційний простір», в ім'я яких різалося, стрілялося, палилося, винищувалося все, що могло чинити найменший опір. (Державін: «О Росс! О род великодушный!»). Як зазначає В. Потто, пом'якшенню, а потім і зникненню войовничих інстинктів у кабардинського народу сприяло і поступове зникнення вождів, пронизаних духом незагнужданої волі, які пристрасно шукали виходу для своїх непочатих сил в голосних військових подвигах. Звичайно, ці вожді самі не зникали: їх або вбивали, або ж переманювали на російську сторону. Ось так, пише В. Потто, «...была усмирена и оттеснена в горы хищная Чечня... Дагестан замолк пред грозным рокотом русского оружия... пала окончательно покоренная Кабарда... они думали, что рушится счастье и будущее их вольного края. Не сознавали они, что то занимается заря светлого будущего, которое внесет в их край родной благовекковой цивилизации и превратит их кровью покрытые поля в роскошные нивы»

Коротше, гірські народи чомусь ніяк не свого щастя. Їх винищують, у них віднімають віднімають волю, топчуть віковічні звичаї та обряди, а вони нерозуміють свого щастя - й край.

А сьогоднішній день, скажімо, гірського народу Чечні - це і є оте, виходить, «светлое будущее». Яка була зоря - ми бачили, і, звичайно, саме така зоря не могла звістувати якесь інше «светлое будущее», а саме таке, яке маємо сьогодні.

Оракули будь-якого рівня (Ф. Достоевський, Ульянов-Ленін, а тут ще й В. Потто) передбачали оце «светлое будущее» і для самого російського народу, й для всіх інших уярмлених Росією народів, чомусь це ярмо бачили лише як «блага вековой цивилизации». Рідкісний цинізм! Рідкісний цинізм можновладців того етносу, який сам не був і не є цивілізований, але тим не менше з фанатичною запеклістю мечем і кров'ю взявся нести «блага вековой цивилизации» іншим народам. Ці рядки пишуться в січні-лютому 1995 року, коли штурмується Грозний, коли точиться війна в Чечні, коли московське телевізійне «Останкіно» торочить і торочить з шизофренічною зацикленістю про те, що, мовляв, у Чечні пенсіонери давно не одержували пенсій, то Кремль поставив собі за мету ошчасливити пенсіонерів пенсіями і надати гуманітарну допомогу знедоленим. Та

схаменіться, кому ви хочете надати пенсію і гуманітарну допомогу - отим тисячам і тисячам жертв мирного населення, отим від ваших бомб та ракет загиблим дітям і жінкам?! Як тут знову не повторити вже багатократно повторюване з О. Твардовського: «Сама режет, сама давить, сама допомогу подаєт!»! Так оце в теперішній Чечні, яка стікає кров'ю, ми й бачимо ваші реальні блага «векової цивілізації», оту реальну «зарю светлого будущего», обіцяну Кавказу на початку минулого століття, які тодішні «розбійники» чомусь ніяк не хотіли прийняти з рук своїх завойовників, як не хочуть прийняти й сьогодні з тих самих рук уже не просто «розбійники», а цілі «бандформування», а тому ці «бандформування», себто чеченський народ, мають бути знищені: ото хай не воюють проти «зари светлого будущего» та «благ векової цивілізації» у незмінно традиційному кремлівському варіанті.

III

Засвідчено високу гостинність черкесів - гостинність взагалі. Дуже характерну для східного світу. Подорожній, який переступав поріг саклі, був людиною священною. Подорожній благословляв дім господаря: «В ім'я славних справ твоїх, джигіте, вимагаю гостинності, сідла та бурки». Господар відповідав: «Ти гість мій, отже, володар мій». Він перед усім народом відповідав за безпеку чужоземця, який, ступивши в саклю, знімав і віддавав хазяїну зброю, демонструючи, що не потребує зброї під його дахом.

Легендою засвідчено, що в VI столітті аварський хан Байкан через своїх послів вимагав підданства від черкесів. Їхні ватажки, між яких виділявся Лавристан, відповідали: «Хто може позбавити нас волі? Ми звикли віднімати землі, а не свої віддавати ворогам. Так буде завжди, поки є війна і мечі на світі». А ще Лавристан відповів аварському ханові: «Не дамо данини поки залишиться у нас бодай один меч, поки залишиться один із нас в живих». І тоді хан Байкан, маючи шістдесят тисяч добре вишколеного війська, піддав вогню й мечу непокірну землю і її вільнолюбний народ.

Цураючись цивілізації, цей народ змушений був перейти на військовий побут, тим паче, що на його долю нападників-завойовників вистачало, то якийсь Китайхан, калмики, хазари, татари, зрештою Атилла, слов'яни...

Й ось після того, як Росія в минулому столітті так тяжко завойовувала Чечню, й ось після того, як сталінська Росія депортувала Чечню з Чечні, й ось після того, як Чечня повернулася в Чечню, тепер уже ельцинська демократична (?) Росія вторгається в Чечню, щоб ракетами й бомбами загнати її в Федерацію, оголосивши весь чеченський народ, який бореться за свою незалежність, збройними бандформуваннями, в той час як вона в цій історичній обстановці сама є бандформуваннями, власне як була вона бандформуваннями і в минулому столітті, коли завойовувала вільний чеченський народ. Та що ж це за Федерація така, та що ж це за людиножерна її така Конституція, в ім'я яких найсучаснішою зброєю винищується народ, та що ж це за імперський дух такий, котрий із сатанинською люттю має знищувати впродовж століть дух іншого народу!

Та ще ж бо чуєш із уст президента Федерації, що Дудаєв, мовляв, здійснює «геноцид чеченського народу». Це те самісіньке, як радянська пропаганда протягом півстоліття стверджувала, що жертви Катині - це жертви фашизму, ніяк не хотіла признаватися за свої власні фашистські жертви. А скільки десятиліть доведеться отак-от говорити про дудаєвський «геноцид чеченського народу»? Хіба сьогодні не видно, чий це геноцид?

До того ж - «во славу русских воинов»... Пам'ятається, й багатьом, звичайно, не забудеться, як на Різдво 1995 року закладався Храм Христа-Спасителя, знищеного

більшовиками, що Храм закладався «во славу русских воинов», що цю акцію слід сприймати як покаяння, - в усякому разі про це говорив патріарх «всея Руси» Алексій II. А в цей час - на Різдво! - точилася кривава різня в Чечні, де, як стверджував один генерал, російські солдати - хлопчики років вісімнадцяти - гинули за неділиму Росію «с улыбкой на лице». Хай Господь милує від такої моторошної «улыбки на лице» за державного монстра, де цивілізованого життя нема нікому, отож хіба що й залишається вмерти «с улыбкой на лице». Так що ж це виходить: отой Храм Христа-Спасителя в Москві закладено не тільки в ім'я минулої слави російських воїнів, а й тих воїнів, які гинули на Різдво, коли закладався Храм, у знедоленій і вільнолюбній Чечні, які й тепер гинуть, то скільки ж цих загиблих юних життів потрібно, то що ж це за моторошне таке покаяння, яке сприймається за театралізований блюзнірський балаган на лаштунках і за лаштунками вчорашньої і сьогоднішньої російської історії?!

Пригадуєте, під час Серпневого путчу 1991 року випадково в московському бронетанковому рейваху загинуло троє невинних молодих життів, і Єльцин на грандіозних похоронах-панахиді зі широю сльозою в голосі просив простити, що - «я, ваш президент» не зумів уберегти душі гарячих патріотів. Артистично просив - і йому вірилось. І що це за країна така, у якій під проводом ГКЧП власні збройні сили під час путчу в серпні 1991 року штурмом ідуть на Москву, в якій президент у жовтні 1993 року громить власний парламент у Білому Домі, в якій за наказом президента в грудні 1994 року розв'язано громадянську війну у Чечні, де з однаковою суїцидальною люттю знищується як народ чеченський, так і народ російський?! І що це за Федерація така?! Якби від її імені та в ім'я її цілісності, то, очевидно, там можна було побачити військові формування татарів, башкирів, чувашів, бурятів, і т. д., але ж не видно там військових формувань цих народів, а видно лише російські збройні формування. То що - не болить цим народам так звана цілісність Федерації, а болить лише російському? То чому ж їм не болить, а російському так болить від імені всієї Федерації і за всю Федерацію, в чому природа цього потерпання за всіх? (Державін: «О Росс! - О род великодушный! О твердокаменная грудь!») Ох, ці прозорі границі прозорих камуфляжів - то начебто інтернаціональних, коли під прапором Варшавського пакту вводилися війська в Чехословаччину 1968 року, то в даному разі під прапором Федерації, а насправді тоді й тепер бачимо «щит і меч» Росії, яка будь-якими засобами прагне імперського самозбереження, до того ж іще безтямно пасталакаючи про права людини, а як то дотримуються права людини - видно по десятках тисяч трупів чеченців і росіян у Чечні.

Розгортаю московську газету від 16 лютого, читаю репортаж журналіста. «Через щель, прорезанную в ковре, которым закрыто окно, я наблюдал, как федеральная артиллерия в щепки разносит кварталы... суть новой методики борьбы с незаконными формированиями в Грозном, как я понял, сводится к тому, чтобы, проведя грамотную и сокрушительную артподготовку, внезапно войти с разных сторон в развороченный снарядами район... «Я столько чеченцев убил, что пальцев не хватит пересчитать», - весело говорил старший лейтенант Сережа... Но через два, три, четыре, восемь часов ожесточенных артиллерийских упражнений все равно становится невыносимо тошно и все-таки хочется заглянуть в это лицо, в эти глаза, чтобы понять: кто те люди, которых утюжат пушками круглые сутки?»

Як то казав Єльцин у серпні 1991 року - простіть мене, вашого президента, що не вберіг ваше життя. Ось так він уберегає життя десятків тисяч - і чеченців, і росіян.

Як то мовилося при закладанні Храму Христа-Спасителя - в ім'я слави російських воїнів.

Як то говорилося тоді ж - акція покаяння. А хіба в Чечні ще мало вбито? Коли ж буде покаяння за Чечню?. Храм Покаяння-на-Крові...

IV

Здавалося б, О. Грибоедов... але й він - плоть від плоті середовища свого. Перебуваючи на Кавказі, веде «Путевой журнал 1819 года. Тифлис-Тавриз». «Надо видеть и слышать, когда он собирает здешних или по ту сторону Кавказа кабардинских и прочих князей; при помощи наметанных драгоманов, которые слова его не смеют проронить, как он пугает грубое воображение слушателей палками, виселицами, всякого рода казнями, пожарами; это на словах, а на деле тоже смиряет оружием ослушников, вешает, жжет их села - что же делать? - По законам я не оправдываю иных его самовольных поступков, но вспомни, что он в Азии, - здесь ребенок хватается за нож. А, право, добр...» Й то правда, куди вже добріший! І почерк у добряка Єрмолова той самісінький, що й у нинішніх добряків: «смиряет оружием ослушников, вешает, жжет их села, - что же делать?» Еге ж, як тоді, так і тепер, здається, цілковита безвихідь, інші методи (М. Бердяєв: «в основании человеческого общения должна быть положена евангельская категория ближнего») чужі для розуміння, ото ж - що ж робити?! І так - із століття в століття, і навіть діти як хапалися за ножі - так і хапаються, то, звісно, що ж робити з ними як у часи ермоловські, так і в часи грачовські. «А, право, добр...»

О. Грибоедов у 1825 році написав вірш «Хищники на Чегеме», де знаходимо рядки:

Ждем. -

Готовы к новой сече.-

Но и слух о них исчез!-

Загорайся, древний лес!

Лейся, зарево, далече!

Мы обсядем в дружном вече

И по ряду, дележом

Делим взятое ножом.

Грибоедов сам брав участь у каральній експедиції генерала Вельямінова проти закубанських черкесів, у нього були живі враження, які прислужилися до написання цього вірша. Вірш сприймається як пісня-монолог горців, котрі воюють проти чужинецьких зайд, відкидаючи рабські ярма на їхні вільні буйні голови.

Ось як екзальтовано про Кавказ:

Наши - камни, наши - кручи!

Русь! зачем воюешь ты

Вековые высоты?

Досягнешь ли?

Бачите, як ото все ставало «нашим» - і кавказьке каміння, і кавказькі кручі, ставало невід'ємною частиною єдиної і неділимої, вписуючись і в нинішні конституційний «простір» і федеративну цілісність, але це постійно розв'язуване й постійно нерозв'язне питання не сходило й не сходить з порядку дня: «Русь! зачем воюешь ты вековые высоты? Досягнешь ли?».

Що правда, то правда. Ніяк не скажеш, що душевне життя російської людини в минулому (принаймні, на той час, про який писав М. Бердяєв) було пригнічено нормами цивілізації, не побільшав цей прес норм цивілізації на російську людину ні в часи революцій чи громадянської війни, розв'язаної більшовиками, ні в епоху сталінщини, ні в

епоху брежневської стагнації. Чомусь не тиснули ці норми - й не тиснуть, бо ж, очевидно, тиск норм цивілізації відчувається тоді, коли в них є природна розумна потреба, а коли є, навпаки, природне стихійне відторгнення від них і неприйняття, то буде відторгнення й неприйняття. М. Бердяєв правий, що російське духовне життя більше виражено у своїх крайніх елементах, - і тут він дуже близький до Ф. Достоевського, який говорив про «безодню» російської душі, яка - феномен завжди наявний і вічний. Так - завжди ірраціональний, неорганізований і невпорядкований елемент, хоч би чого це стосувалося, в тому числі - кривавих подій у Чечні, яку ввергнуто в достоевську «безодню», яку піддано деспотично-тиранічній вакханалії цього озброєного до зубів ірраціонального, неорганізованого, невпорядкованого елемента, коли, ясна річ, ніяк не йдеться про придушеність нормами цивілізації, а про цілковиту їхню відсутність, коли Росія не здатна зрозуміти, що, знищуючи Чечню, вона знищує саму себе, хоча, звичайно, не в однаковій мірі.

Тут же, в «Самопознании», М. Бердяєв говорить про те, що «в основанинi человеческого общения должна быть положена евангельская категория ближнего». Золоті слова! На жаль, евангельська категорія ближнього не запанувала над умами російських воєначальників у Чечні, й навряд чи коли-небудь запанує. Задовго до сучасного філософа Ясперса, який говорив про державців-філософів і про філософствуючі народи, подібну думку висловив еллінський філософ Платон: «Щасливі ті держави, в яких або правують філософи або правителі філософствують». На жаль, не скажеш, що тепер очолювані Москвою чи Києвом держави - щасливі, що в них правують філософи або правителі філософствують. Та й важко сподіватися з квасного патріота - вільно мислячого філософа, бо, знагла ставши філософом, він би автоматично перестав бути квасним патріотом, де б тоді поділися всі квасні патріоти, а таке в природі неможливе, отже, ніякий розгул - загул філософів і філософії в коридорах влади на просторах СНД нікому не загрожує. Еге ж, як ото казав О. Грибоедов: «Федьдфебеля в Вольтеры дам». І саме таких Вольтерів та вольтер'янців дано згори, призначено, бо саме на цій землі вони не з ласки Божої, а саме призначаються, і саме оцей розгул-загул московського вольтер'янства ми бачимо сьогодні в Чечні.

У плані нашої розмови гріх не послатися на історика С. Соловйова, це посилання саме проситься. У 1872 році відзначалося 200-річчя від дня народження Петра І. Це був час, коли всі читали книгу маркіза де Кюстіна й міркували - куди ж іде велика імперія. На обіді на честь іноземних гостей маститий історик С. Соловйов начебто давав відповідь: «Иностранцы приветствуют Россию. Но что же Россия скажет им в ответ? Русские от искреннего сердца пожелают уничтожения нелепого предрассудка, будто бы цивилизация России может быть в ущерб Европе, что мы, завоевательный народ, жаждем чужого. Пусть, взглядевшись внимательнее в настоящее и прошедшее России, они убедятся, что задача ее иная. Ни у одного народа нет меньше побуждений желать чужого: у нас громадная страна, требующая возделания во всех отношениях; станем ли мы желать ее приращения? Наука прежде всего нужна пока...»

Ось так філософствував історик понад сто років, проте, як сказав байкар: «А воз и ныне там». І ще він сказав: «А Васька слушает да ест». Ні, відомий байкар зовсім не спростовував відомого історика, просто так у його байкарському ділі вийшло, що наче й не спростовував - і спростував: віз російської історії залишився там, де й досі був, як і віз російського національного самоусвідомлення, себто віз філософії. Бачите, це всього лише «нелепый предрассудок», ніби так звана російська цивілізація зашкодить Європі,

це їхня, іноземців, вигадка, марно вони бояться власної вигадки. Але ж як боялися колись, так бояться й тепер, і це не є їхня вигадка, бо така споконвічна природа Росії, що її, Росію, мають неминуче боятись, як і її природи: цей «нелепый предрассудок» був і залишається в силі. Особливо ж, коли іноземці таки вдивляться в минуле Росії до С. Соловйова, так і в минуле Росії після С. Соловйова, й ніяк не віриться, що «задача ее иная», а саме така, й коли вже, скажімо, наступного, 1873 року російськими військами розпочато Хівинський похід, цим вкотре потверджено, що саме така, й хоч справді земель - надмір, як своїх, так і загарбаних, але чомусь усе-таки видається, що мало, й тут уже починає виконувати свої безвідмовні функції «Предопределение», і російська армія вирушає в похід. А «громадная страна, требующая возделания во всех отношениях», як потребувала цього «возделания во всех отношениях», так і тепер потребує, тут ніхто не заперечить, бо Росія була й залишається розореною країною, але ж усупереч здоровому глузду однак - давай Чечню, «исконно русскую территорию!» Як тоді, так і тепер - «наука прежде всего нужна», теж не заперечиш, але, як то сказано іншим, «умственность вредна для России», й ніякої гармонії тут досягнути не можна: з одного боку «нужна», а з другого - «вредна», коротше, як то сказано сучасним академіком, «нельзя уйти от самих себя...».

V

Шовінізм завжди аморальний, великодержавницькі амбіції завжди аморальні - й не вкладаються в норми загальнолюдської етики. Російський шовінізм - це вічно жива фельдфебельська вдова, яка з мазохістською насолодою батожить сама себе, водночас упиваючись чужою кров'ю, наче квасом. Скажімо, в січні 1995 року в Польщі у Кракові створено Чеченський інформаційний центр, де працюють не тільки чеченці, а й росіяни. Російське посольство заявило, що центр веде антиросійську пропаганду, організовує демонстрації протесту проти кривавого злочину в Чечні, а це, мовляв, суперечить польсько-російській угоді. Польське МЗС відповіло, що підстав для протесту немає, бо центр збирає гуманітарну допомогу для жертв війни в Чечні, а «Газета виборча» написала, що вважати протести проти убивства людей у Чечні антиросійською діяльністю - це абсурд, наче списаний у Оруелла. Важко не погодитися з поляками, які згадують Оруелла, очевидно, його «Скотний двір». Можна провести аналогію далі й сказати про московських скотарів і про кремлівського бугая, для якого Чечня - це наче червона ганчірка, яка його смертельно дратує, ось тільки ті скотарі і той бугай не усвідомлюють, чому та ганчірка червона, а червона ж вона від крові, яку вони самі точать з вільнолюбного народу.

І президент по-імперськи шикнув на всіляке там ближнє зарубіжжя, щоб, мовляв, не сміли й оцінки давати чеченським подіям, бо це буде втручання у внутрішні справи Росії, а раз втручання - то й буде покарано, відтак наша чиновницька братія з цинковими гудзиками, як висловився поет, стоїть собі, витріщивши очі.

І, здається, ніякої ради.

Але ж не хочеться, щоб ніякої ради, треба давати раду, треба.

<http://www.ukrlit.vn.ua/lib/gucalo/zeyyr.html>